УДК 519.21

ПРИСКОРЕНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СТАЦІОНАРНОГО РОЗПОДІЛУ КІЛЬКОСТІ ВИМОГ У СИСТЕМІ $\mathrm{SMBAP}|G|\infty$

А.А. ШУМСЬКА

Розглядається система масового обслуговування з нескінченною кількістю обслуговуючих пристроїв. В систему надходить груповий потік вимог, який керується напівмарковським процесом. Запропоновано метод прискореного моделювання стаціонарної ймовірності кількості вимог у системі, що ґрунтується на методі істотної вибірки та використовує центральну граничну теорему. Оцінки є асимптотично незміщеними. Виграш в дисперсії порівняно з методом Монте-Карло становить в середньому два порядки.

ВСТУП

В останні роки значна увага приділяється дослідженню, розвитку та впровадженню телекомунікаційних мереж у багатьох сферах людської діяльності. Це є однією з найбільш перспективних областей використання новітніх інформаційних технологій. Проведені дослідження [1] свідчать: процес, який описує кількість вимог в мережі, моделюється або системою масового обслуговування з втратами, або системою з нескінченною кількістю обслуговуючих пристроїв. Добре відомо, що вхідний потік не завжди можна вважати рекурентним, тобто в багатьох випадках інтервали між послідовними моментами надходження вимог не є незалежними випадковими величинами. Цю проблему до деякої міри вдалося розв'язати завдяки введенню такого поняття, як груповий потік вимог, що керується марковським процесом (в літературі використовується позначення BMAP — Batch Markovian Arrival Process) [2, 3]. Ця модель, яка узагальнює поняття пуасонівського потоку, виявилась досить плідною, і за останні роки опубліковано десятки робіт, присвячених розробці математичного апарату дослідження різних систем масового обслуговування з вхідними потоками типу BMAP та пошуку практичних застосувань, де ця модель буде найбільш ефективною. Серед останніх у цьому напрямку відмітимо роботи [4–7]. В той же час суто аналітичний підхід придатний лише до певної міри, оскільки вимагає розв'язання досить складних рівнянь, що, як правило, можна зробити лише чисельними методами. Якщо ж вхідний потік має більш складну структуру, ніж BMAP, то задача принципово ускладнюється.

Альтернативний підхід, який в основному і використовується в інженерній практиці, ґрунтується на методі Монте-Карло [8]. Моделюючи вхідний потік та процес обслуговування вимог, можна з більш-менш достатньою точністю оцінити характеристики системи. Єдиною, але суттєвою проблемою при цьому лишається випадок, коли ймовірність q, що оцінюється, є малою величиною (наприклад, ймовірність втрати вимоги). Кількість іспитів, які треба провести для досягнення потрібної точності, пропорційна $1/q$, і тому у випадку малих значень q метод Монте-Карло стає малоефективним.

В останні роки досить велика увага приділяється розвитку методів прискореного моделювання, основною метою яких є зменшення дисперсії оцінки в порівнянні з методом Монте-Карло. Дуже часто цього вдається досягти поєднанням статистичного моделювання з аналітичним обчисленням ймовірностей деяких подій. Стосовно телекомунікаційних мереж ефективні методи прискореного моделювання розроблені в роботах [1, 9–13]. Метою проведених досліджень була стаціонарна ймовірність знаходження системи в множині блокуючих станів (надходження вимоги при такому стані системи означає її втрату). Розроблені методи спиралися на припущення: всі вхідні потоки є пуасонівськими. В цьому випадку стаціонарні ймовірності обчислюються за явними аналітичними формулами, що суттєво спрощує обчислення. Якщо ж вхідні потоки не є пуасонівськими, то задача оцінки стаціонарних характеристик принципово ускладнюється.

Одним із перспективних напрямків досліджень для подолання вказаної проблеми є створення асимптотичних методів, які ґрунтуються на припущенні про мале завантаження системи. Так, у роботі [14] в умовах малого завантаження досліджувалась асимптотична нечутливість стаціонарної ймовірності втрати вимоги в системі $GI/G/m/0$ відносно функції розподілу часу обслуговування. У випадку великого завантаження в [15] розглядалася багатоканальна система масового обслуговування з декількома вхідними потоками вимог. Було запропоновано метод прискореного моделювання стаціонарної ймовірності втрати вимоги, який ґрунтується на методі істотної вибірки та використовує центральну граничну теорему. Порівняно з методом Монте-Карло виграш в дисперсії становив декілька порядків. Нижче буде показано, що основні ідеї цього методу можуть бути використані і для дослідження систем з такими складними вхідними потоками, як SMBAP**.**

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Об'єктом дослідження цієї статті є система масового обслуговування $\mathrm{SMBAP}\,|\,G\,|\,\infty$, тобто система з нескінченною кількістю ліній обслуговування, в яку надходить груповий потік вимог, що керується напівмарковським процесом (аналогічно до BMAP ми використовуємо позначення SMBAP — Semi-Markov Batch Arrival Process). Формальна конструкція процесу, який описує надходження вимог, задається таким чином.

Нехай $\{(\nu_n, \tau_n, \alpha_n),\ n = 0, 1, 2, \ldots\}$ — трьохмірний випадковий процес, визначений на деякому ймовірнісному просторі і такий, що приймає значення у просторі станів $E \times R^+ \times S$, де $E = \{1, \ldots, m\}$; $R^+ = [0, \infty)$; $S = \{0, \ldots, s\}$; m, s — деякі натуральні числа. Вважається: $\nu_0 = i_0$, $\tau_0 = 0$, $\alpha_0 = 0$ з ймовірністю 1 (початковий розподіл, який для подальших міркувань ролі не грає і задається лише для строгого визначення процесу). Крім того, задається функція

$$Q_{ij}^{(k)}(x) = \mathbf{P}\{\nu_{n+1} = j,\, \tau_{n+1} < x + y,\, \alpha_{n+1} = k \mid \nu_n = i, \tau_n = y,\, \alpha_n = l\},$$

$$i, j \in E, \quad k, l \in S, \quad y \ge 0, \quad x > 0,$$

яка не залежить від y і l та задовольняє співвідношення

$$\sum_{k\in S}\sum_{j\in E} Q_{ij}^{(k)}(+\infty)=1 \text{ для довільного } i\in E.$$

Ця функція повністю визначає траєкторії процесу. Введений трьохмірний процес допускає таку інтерпретацію.

Вимоги в систему надходять в моменти $\{\tau_n\}$, де $\{(\nu_n, \tau_n),\ n=0, 1, 2,...\}$ — процес марковського відновлення, якому однозначно відповідає напівмарковський процес із скінченною множиною станів E. У момент τ_n надходить α_n вимог. В подальшому будемо використовувати більш зручні позначення

$p_{ij}=\mathbf{P}\{\nu_{n+1}=j \mid \nu_n=i\}=\sum_{k\in S} Q_{ij}^{(k)}(+\infty), \quad i,j\in E$ — перехідні ймовірності вкладеного ланцюга Маркова;

$q_{ij}^{(k)}=\mathbf{P}\{\alpha_{n+1}=k \mid \nu_{n+1}=j,\ \nu_n=i\}=Q_{ij}^{(k)}(+\infty)/\sum_{l\in S} Q_{ij}^{(l)}(+\infty),\ i,j\in E,\ k\in S$ — ймовірність надходження k вимог при умові, що в цей момент відбувся перехід із i в j;

$$F_{ij}(x)=\mathbf{P}\{\tau_{n+1}-\tau_n<x \mid \nu_{n+1}=j,\ \nu_n=i\}=\sum_{k\in S} Q_{ij}^{(k)}(x)/\sum_{k\in S} Q_{ij}^{(k)}(+\infty),$$

$i,j\in E,\ x>0$ — функція розподілу часу перебування напівмарковського процесу в стані i за умови, що наступним його станом буде j.

Введений процес є узагальненням BMAP (якщо покласти $F_{ij}(x)=$ $=1-e^{-\lambda_{ij}x}$ для всіх $i, j\in E,$ то отримаємо BMAP).

Обслуговування вимог починається в момент їх надходження. Час обслуговування має функцію розподілу $G(x)$.

Припустимо, що вкладений ланцюг Маркова, який визначається перехідними ймовірностями $\{p_{ij}\}$, є незведеним і неперіодичним, а функції розподілу $\{F_{ij}(x)\}$ не гратчасті, причому існують такі $\delta>0$ і $\varepsilon>0$, що $\sum_{j\in E} F_{ij}(\delta)\le 1-\varepsilon$ для всіх $i\in E$. Тоді напівмарковський процес буде ергодичним і таким же буде процес, який описує кількість вимог у системі. Мета статті — розробка методу прискореного моделювання стаціонарної ймовірності P_N того, що в системі знаходиться, принаймні, N вимог.

Очевидно, що для знаходження P_N аналітичний підхід не ефективний. Теоретично для P_N можна виписати явні аналітичні формули у вигляді багатовимірних сум від багатовимірних згорток функцій розподілу. Але такий підхід не має перспектив практичної реалізації. З другого боку, як правило, середній час між надходженнями вимог значно менший за середній час обслуговування вимоги, що свідчить про високе завантаження системи. В цьому випадку методи прискореного моделювання [16–24], які були розроблені для дослідження систем з малим завантаженням, є недостатньо ефективними (дисперсія оцінок має той же порядок, що і при моделюванні методом Монте-Карло).

Далі у статті пропонується метод прискореного моделювання, що ґрунтується на сумісному використанні методу істотної вибірки, центральної граничної теореми та ідей прискореного моделювання у випадку малого завантаження системи. Оцінки асимптотично незміщені. Виграш в дисперсії порівняно з методом Монте-Карло ілюструє приклад, наведений в останньому розділі статті.

МОДЕЛЮВАННЯ НАДХОДЖЕННЯ ВИМОГ У СТАЦІОНАРНОМУ РЕЖИМІ

Розглянемо довільний момент часу (позначимо його t^*) і припустимо, що до цього моменту система функціонує нескінченно довго, тобто знаходиться у стаціонарному режимі. Для того щоб оцінити ймовірність присутності в момент t^* щонайменше N вимог, необхідно вміти моделювати моменти надходження вимог до t^* і їх кількості.

Перенумеруємо всі вимоги, які надійшли до моменту t^*, за правилом: чим раніше надійшла вимога, тим більший номер вона має. Позначимо t_r, $r = 1, 2, \ldots$ час від моменту надходження r-ї вимоги до моменту t^* (оскільки в один і той же момент можуть надійти декілька вимог, то деякі з цих моментів співпадають). Якщо розглядати лише R вимог, які надійшли останніми, то отримаємо наближену модель, а якщо $R \to \infty$, то точну модель для знаходження стаціонарної ймовірності P_N. Позначимо $I_N(t_r, r = 1,\ldots,R)$ індикатор знаходження у системі в момент t^* щонайменше N вимог, якщо відомі моменти надходження останніх R вимог. Тоді

$$P_N = \lim_{R\to\infty} P_N(R),$$

де $P_N(R) = \mathbf{M}\, I_N\ (t_r, r = 1,\ldots,R)$. Подальші міркування будемо вести при фіксованому R. Збільшуючи R, можна досягти якої завгодно точності оцінки P_N.

Сформулюємо алгоритм моделювання послідовності $\{t_r\}$. Оскільки вкладений ланцюг Маркова є ергодичним, то існують стаціонарні ймовірності $\pi_i = \lim\limits_{n\to\infty} \mathbf{P}\ \{\nu_n = i\},\ i \in E,$ які задовольняють систему рівнянь

$$\pi_i = \sum_{j\in E} \pi_j\, p_{ji}\,, \quad i \in E\,, \quad \sum_{j\in E} \pi_j = 1. \tag{1}$$

У подальшому нам стане в пригоді алгоритм моделювання станів стаціонарного ланцюга Маркова у зворотному напрямку, тобто в напрямку минулого. В основі цього алгоритму лежать формули Байєса. А саме, згідно з розподілом $\{\pi_j\}$ моделюємо стан стаціонарного ланцюга Маркова у 0-й момент часу: $\nu_0 = j.$ Тоді стан процесу в момент -1 моделюється згідно з розподілом

$$\mathbf{P}\{\nu_{-1}=i \mid \nu_0=j\}=\frac{\pi_i\, p_{ij}}{\sum\limits_{l\in E}\pi_l\, p_{lj}}=\frac{\pi_i\, p_{ij}}{\pi_j},\quad i\in E. \qquad (2)$$

Моменти надходження вимог моделюємо в напрямку минулого від моменту t^*, який вважається умовним нулем. Нумерація відповідних випадкових величин ведеться також в напрямку минулого – чим раніше надійшла вимога, тим більші номери мають випадкові величини, пов'язані з цією подією. Це стосується перш за все моментів $\{u_n\}$ зміни станів напівмарковського процесу, які відлічуються від t^* у зворотному напрямку (наприклад, u_1 — час від останньої до t^* зміни стану), послідовності $\{z_n\}$ станів процесу в моменти $\{u_n-0\}$ і кількості $\{x_n\}$ вимог, що надходять у відповідні моменти. Алгоритм моделювання послідовності $\{t_r\}$ формулюється таким чином.

1. Нехай $r=0$ (лічильник моментів $\{t_r\}$), $n=1$ (лічильник моментів зміни стану процесу). Стан стаціонарного напівмарковського процесу моделюємо згідно з відомими формулами. А саме, z_n приймає значення j з ймовірністю $\pi_j\, a_j \Big/ \sum\limits_{l\in E}\pi_l\, a_l$, де $a_j=\sum\limits_{l\in E}a_{jl}\, p_{jl}$, $a_{jl}=\int\limits_0^\infty[1-F_{jl}(u)]\,du$. Нехай $z_n=j$.

2. Моделюємо час θ_n, що пройшов від останнього моменту зміни стану напівмарковського процесу, згідно з розподілом $\mathbf{P}\{\theta_n<x\}=$ $=\frac{1}{a_j}\int\limits_0^x[1-F_j(u)]\,du$, де $F_j(u)=\sum\limits_{l\in E}F_{jl}(u)\,p_{jl}$. Покладемо $u_n=\theta_n$.

3. Згідно з розподілом $\pi_i\, p_{ij}\big/\pi_j$, $i\in E$ (2) моделюємо стан z_{n+1} ланцюга Маркова. Нехай $z_{n+1}=i$.

4. Згідно з розподілом $q_{ij}^{(k)}$, $k\in S$ моделюємо кількість вимог x_n, які надійшли в момент u_n. Якщо надійшло $k>0$ вимог, то покладемо $t_{r+1}=...=t_{r+k}=u_{n+1}$. Додаємо до r значення k ($r\to r+k$).

5. Моделюємо випадкову величину θ_{n+1} (час перебування в стані i до переходу в стан j) згідно з функцією розподілу $F_{ij}(x)$. Покладемо $u_{n+1}=u_n+\theta_{n+1}$. Позначаючи стан процесу в момент $u_{n+1}-0$ через j (тобто $z_{n+1}=j$) і збільшуючи n на 1 ($n\to n+1$), повертаємось на крок 3 алгоритму і моделюємо попередній стан ланцюга Маркова. Останні три кроки алгоритму повторюємо до тих пір, поки $1-G(u_n)>\varepsilon$, де $\varepsilon>0$ – верхня границя для ймовірності перебування в системі в момент t^* вимоги, що надійшла u_n часу тому.

Сформульований алгоритм дає змогу моделювати послідовність $U(R)=\{t_r,\ r=1,...,R\}$, яку в подальшому вважаємо фіксованою.

АЛГОРИТМ ПРИСКОРЕНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ЙМОВІРНОСТІ $P_N(R)$

При фіксованій послідовності $U(R)$ необхідно оцінити ймовірність того, що, принаймні, N з R вимог залишаться в системі до моменту t^*. Використаємо той же підхід, що і в роботі [15].

Введемо випадкові величини $\{\mu_r\}$: $\mu_r = 1$, якщо $\eta_r \geq t_r$, і $\mu_r = 0$, якщо $\eta_r < t_r$, де $\{\eta_r, r \geq 1\}$ — незалежні і однаково розподілені випадкові величини з функцією розподілу $G(x)$. При фіксованій послідовності $U(R)$ випадкові величини $\{\mu_r,\ r = 1,...,R\}$ є незалежними, хоча і різнорозподіленими. Кількість вимог в системі в момент t^* дорівнює $\gamma = \sum_{r=1}^{R} \mu_r$. Строго кажучи, до γ не може бути застосована центральна гранична теорема, оскільки не виконана умова Ліндеберга. В той же час чисельний аналіз показав, що розподіл γ з практичної точки зору достатньо добре апроксимується нормальним розподілом з параметрами

$$a = \mathbf{M}\gamma = \sum_{r=1}^{R} g_r, \quad \sigma^2 = \mathbf{D}\gamma = \sum_{r=1}^{R} g_r (1 - g_r),$$

де $g_r = \mathbf{P}\ \{\eta_r > t_r\}$. Даний розподіл і будемо використовувати в подальшому для наближеної оцінки ймовірності втрати вимоги в момент t^*.

Метод прискореного моделювання ймовірності $P_N(R)$ ґрунтується на допоміжному алгоритмі [15], який сформулюємо у вигляді леми.

Нехай β_k, $k = 1,...,K$ — випадкові величини, які приймають значення 1 з ймовірністю b_k і 0 — з ймовірністю 1 – b_k. Припустимо, що треба оцінити ймовірність події $B(z) = \left\{ \sum_{k=1}^{K} \beta_k \geq z \right\}$ для деякого натурального числа z. Позначимо $h(i, j) = \mathbf{P}\left\{ \sum_{k=i}^{K} \beta_k \geq j \right\}$. Тоді $\mathbf{P}\{B(z)\} = h(1, z)$.

Лема. Для довільної послідовності додатних чисел φ_k, $k = 1,...,K$ і для довільних $i = 1,...,K-1$, $j = 1,...,z$ має місце рекурентне співвідношення

$$h(i, j) = \mathbf{M} \frac{C_i}{\varphi_{\zeta_i}} h(\zeta_i + 1, j - 1), \tag{3}$$

де $h(i,0) \equiv 1$, $C_i = \sum_{k=i}^{K} c_k$,

$$c_k = \varphi_k\, b_k \prod_{l=i}^{k-1} (1 - b_l),\ \ k = i,...,K,$$

а випадкова величина ζ_i приймає значення $k \in \{i,...,K\}$ з ймовірністю c_k / C_i.

Співвідношення (3) дає можливість рекурентно моделювати послідовність $\{\zeta_k\}$, для якої $\beta_{\zeta_k} = 1$. Добуток z вагових множників і дає незміщену оцінку ймовірності $\mathbf{P}\{B(z)\} = h(1,z)$. Виникає питання про дисперсію оцінки. Припустимо, що відомі точні значення $\{h(i,j)\}$ для довільних i та j, але, незважаючи на це, для обчислення $h(1,z)$ ми використовуємо алгоритм леми. Якщо покласти $\varphi_k = h(k+1, j-1)$, $k = 1,\dots,K$, то, як легко бачити, оцінка в (3) під знаком математичного сподівання має нульову дисперсію, що рівнозначно обчисленню за точною аналітичною формулою.

Звідси випливає висновок: чим ближчими є значення $\{\varphi_k\}$ до ймовірностей $\{h(k+1, j-1)\}$, тим меншою буде дисперсія оцінки, отримана за алгоритмом леми. Як було зазначено вище, розподіл $h(i,j) = \mathbf{P}\left\{\sum_{k=i}^{K} \beta_k \ge j\right\}$ може бути з достатньо високою точністю апроксимований нормальним розподілом. Тому при великих значеннях K доцільно використовувати апроксимацію

$$\varphi_k = \Phi\left(\frac{j-1-d_k}{\rho_k}\right), \quad k \ge i,$$

де

$$\Phi(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{x} e^{-u^2/2}\, du, \quad d_k = \sum_{l=k+1}^{K} b_l, \quad \rho_k^2 = \sum_{l=k+1}^{K} b_l\,(1-b_l). \qquad (4)$$

Викладений вище підхід лежить в основі методу прискореного моделювання стаціонарної ймовірності $P_N(R)$. Сформулюємо даний метод у вигляді алгоритму побудови оцінки $\hat{P}_N(R)$ в одній реалізації для ймовірності $P_N(R)$.

1. Розв'язуємо систему лінійних рівнянь (1) і знаходимо стаціонарний розподіл $\{\pi_j\}$ для вкладеного ланцюга Маркова.

2. Згідно з описаним вище алгоритмом будуємо послідовність $U(R) = \{t_r,\ r = 1,\dots,R\}$.

3. Обчислюємо $g_r = \mathbf{P}\ \{\eta_r > t_r\}$, $r = 1,\dots,R$.

4. Покладемо $\hat{P}_N(R) = 1$ (початкове значення оцінки), $\kappa = 0$ (лічильник моментів надходження вимог, обслуговування яких не закінчиться до моменту t^*) і $\delta = 0$ (лічильник кількості вимог, обслуговування яких не закінчиться до моменту t^*).

5. Згідно з алгоритмом леми будуємо перший момент t_r, $r > \kappa$ надходження вимоги, обслуговування якої не закінчиться до t^*. Для цього спочатку для кожного $j = \kappa+1,\dots,R$ знаходимо ваговий множник φ_j, що наближено оцінює ймовірність знаходження в системі в момент t^* щонайменше N вимог, при умові, коли обслуговування вимоги j не закінчиться

до t^*. Позначимо $\gamma_j = \sum_{l=j+1}^{R} \mu_l$ кількість вимог з номерами вище j-го, обслуговування яких не закінчиться до t^*. Як зазначено вище, достатньо точною апроксимацією для розподілу γ_j буде нормальний розподіл з параметрами

$$a_j = \sum_{l=j+1}^{R} g_l, \quad \sigma_j^2 = \sum_{l=j+1}^{R} g_l (1-g_l).$$

Умовою присутності у системі в момент t^* щонайменше N вимог буде $\gamma_j + \delta + 1 \geq N$, тобто вибираємо $\varphi_j = 1 - \Phi\left(\frac{N-\delta-1-a_j}{\sigma_j}\right)$, де функція $\Phi(x)$ обчислюється згідно з формулами (4).

Далі моделюємо згідно з алгоритмом леми. Для кожного $r > \kappa$ обчислюємо

$$c_r = \varphi_r \, g_r \prod_{l=r+1} (1-b_l), \;\; r = \kappa+1,\dots,K, \quad C = \sum_{j=\kappa+1}^{R} c_j \,.$$

Моделюємо номер r вимоги, обслуговування якої не закінчиться до t^*, а саме $r = j$ з ймовірністю $c_j / C.$ Покладемо $\kappa = r$ і збільшуємо δ на одиницю.

6. Обчислюємо $\hat{P}_N(R) := C\,\hat{P}_N(R) / \varphi_\kappa$ (символ «$:=$» позначає присвоєння новому значенню деякої величини функції від її старого значення). Якщо $\delta = N,$ то оцінка в одній реалізації для $P_N(R)$ побудована. Якщо ж $\delta < N,$ то повторюємо алгоритм, починаючи з кроку 5.

Теорема. Оцінка $\hat{P}_N(R)$ є незміщеною, тобто $\mathbf{M}\hat{P}_N(R) = P_N(R)$. Твердження теореми випливає безпосередньо із сформульованої вище леми, в якій наведено алгоритм побудови моментів надходження вимог, обслуговування яких не закінчиться до t^*. Введення вагових множників $\{\varphi_r\}$ суттєво підвищує точність оцінки.

ЗВАЖЕНЕ МОДЕЛЮВАННЯ МОМЕНТІВ НАДХОДЖЕННЯ ВИМОГ

У сформульованому вище алгоритмі моменти надходження вимог моделюються методом Монте-Карло. При фіксованій послідовності $U(R)$ середня кількість вимог, які присутні в системі в момент t^* дорівнює $a = \sum_{r=1}^{R} \mathbf{P}\ \{\eta_r > t_r\}$. Досвід моделювання згідно з наведеним вище алгоритмом свідчить, що a змінюється в досить широкому діапазоні. Це негативно впливає на дисперсію оцінки $\hat{P}_N(R)$. Щоб запобігти цьому потрібен додатковий крок алгоритму, який дозволив би збільшувати значення a, звужуючи при цьому діапазон його зміни. Частково це вдається зробити за допомогою зваженого моделювання. Оцінки лишаються незміщеними за рахунок вагових множників.

Припустимо, що всі функції розподілу $\{F_{ij}(x)\}$ є абсолютно неперервними з щільностями $\{f_{ij}(x)\}$. Нехай треба оцінити $B_{ij} = \mathbf{M} b_{ij}(\xi_{ij})$, де $b_{ij}(\cdot)$ — деяка функція, яка відображає R^+ в R^+, а випадкова величина ξ_{ij} має функцію розподілу $F_{ij}(x)$. Тоді для довільної константи $c > 0$ має місце співвідношення

$$B_{ij} = \int_0^\infty b_{ij}(x) \frac{c f_{ij}(x)}{f_{ij}(x/c)} \frac{1}{c} f_{ij}(x/c)\, dx = \int_0^\infty b_{ij}(c x) \frac{c f_{ij}(c x)}{f_{ij}(x)} f_{ij}(x)\, dx =$$

$$= \mathbf{M}\left[b_{ij}(c \xi_{ij}) \frac{c f_{ij}(c \xi_{ij})}{f_{ij}(\xi_{ij})} \right].$$

Таким чином, моделюючи значення ξ_{ij}, оцінюємо B_{ij} усередненням за значеннями $b_{ij}(c \xi_{ij})$ з відповідними ваговими множниками. Згідно з цією формулою, вибираючи $c < 1$, маємо можливість зменшувати проміжки між зміною станів напівмарковського процесу, тим самим збільшуючи середню кількість вимог, присутніх в системі в момент t^*. Параметр c обирається з умови мінімізації дисперсії оцінки.

Припустимо, що напівмарковський процес змінює стани в моменти $\{u_n, n \ge 1\}$, причому z_n — стан процесу в момент $u_n - 0$. Зменшимо проміжки між моментами $\{u_n\}$ за правилом

$$v_{n+1} = v_n + c_n (u_{n+1} - u_n), \ \ n \ge 1,$$

де $\{c_n\}$ — вагові множники; $c_n < 1$, а $\{v_n, n \ge 1\}$ — нові моменти зміни станів напівмарковського процесу. Як показали чисельні розрахунки, значного скорочення дисперсії вдається досягти при лінійній апроксимації

$$c_n = 1 - (1 - c)[1 - G(v_n)], \ \ n \ge 1,$$

де $c \in (0, 1]$ — деяка константа, вибір якої здійснюється з умови мінімізації дисперсії. При цьому остаточна оцінка лишається незміщеною за рахунок введення вагових множників

$$\psi_n = \frac{c_n f_{z_{n+1} z_n}(c_n (u_{n+1} - u_n))}{f_{z_{n+1} z_n}(u_{n+1} - u_n)}.$$

Приклад

Розглянемо чисельний приклад, яким проілюструємо виграш в дисперсії, що вдається досягти запропонованим методом порівняно з методом безпосереднього моделювання. Нехай напівмарковський процес має три стани, тобто $m = 3$. Припустимо, що час між переходами процесу має розподіл Вейбулла, тобто $F_{ij}(x) = 1 - e^{-(a_{ij}x)^2}$, $x > 0$. Матриці $A = (a_{ij})$ параметрів і $P = (p_{ij})$ перехідних ймовірностей визначаються таким чином:

$$A = \begin{pmatrix} 0 & 10 & 20 \\ 15 & 0 & 20 \\ 20 & 25 & 0 \end{pmatrix}, \quad P = \begin{pmatrix} 0 & 0,7 & 0,3 \\ 0,8 & 0 & 0,2 \\ 0,9 & 0,1 & 0 \end{pmatrix}.$$

У момент переходу напівмарковського процесу в систему може надійти від однієї до трьох вимог (тобто $s = 3$). Нехай $q_{ij}^{(k)} = 1/j$, $k = 1,...,j$, $q_{ij}^{(k)} = 0$, $k = j+1,...,s$. Час обслуговування вимог має розподіл Вейбулла, $G(x) = 1 - e^{-x^2}$.

Розв'язавши систему лінійних рівнянь (1), маємо $\pi_1 = 0{,}46$; $\pi_2 = 0{,}34$; $\pi_3 = 0{,}20$. Позначимо

L — кількість виконаних реалізацій;

$\hat{P}_N(R, L, c)$ — оцінка $P_N(R)$, яка побудована за L реалізаціями запропонованого вище алгоритму при фіксованому значенні c ($c = 1$ означає моделювання без попереднього етапу алгоритму);

$\hat{V}_N(R, L, c)$ — вибіркова дисперсія оцінки;

$\hat{K}_N(R, L, c) = \sqrt{\hat{V}_N(R, L, c)} \Big/ \hat{P}_N(R, L, c)$ — наближена оцінка відносної середньоквадратичної похибки;

$\hat{W}_N(R, L, c) = \hat{P}_N(R, L, c) \Big/ \hat{V}_N(R, L, c)$ — наближена оцінка виграшу в дисперсії порівняно з методом Монте-Карло ($\hat{P}_N(R, L, c)$ (оцінка дисперсії у випадку використання методу Монте-Карло);

$c^{(o)}$ — значення c, наближене до оптимального, яке мінімізує дисперсію оцінки.

Результати моделювання ймовірності $P_N(R)$ при різних значеннях N наведені в таблиці. При цьому ми обмежуємося розглядом $R = 200$ вимог. При вказаних вище параметрах системи врахування більшої кількості вимог не має ніякого сенсу, оскільки ймовірність їх перебування у системі в момент t^* не перевищує 10^{-9}.

Для отримання більш достовірних оцінок при різних N використовується різна кількість іспитів L. Спостерігається значне зростання відносної середньоквадратичної похибки $\hat{K}_N(R, L, 1)$. Не вдається цього принципово уникнути і за рахунок оптимального вибору $c^{(o)}$. В той же час при $c = c^{(o)}$ вдається досягти значного скорочення дисперсії оцінки (від 1,6 раз при $N = 30$ до 21 разу при $N = 50$) порівняно з випадком $c = 1$, тобто попередній етап алгоритму дає суттєвий ефект у скороченні дисперсії. Якщо ж порівнювати з моделюванням методом Монте-Карло, то виграш в дисперсії складає від 5,5 при $N = 30$ до більш, ніж 70000 разів при $N = 50$.

Результати моделювання ймовірності $P_N(R)$

N	30	35	40	45	50
L	10^5	10^5	10^5	$5\cdot10^5$	10^6
$\hat{P}_N(R,L,1)$	$1{,}29\cdot10^{-2}$	$6{,}32\cdot10^{-4}$	$1{,}48\cdot10^{-5}$	$2{,}12\cdot10^{-7}$	$1{,}39\cdot10^{-9}$
$\hat{V}_N(R,L,1)$	$4{,}0\cdot10^{-3}$	$1{,}2\cdot10^{-4}$	$7{,}4\cdot10^{-7}$	$2{,}8\cdot10^{-9}$	$4{,}3\cdot10^{-13}$
$\hat{K}_N(R,L,1)$	4,9	17,3	58,2	247,2	471,5
L	10^5	10^5	10^5	$2\cdot10^5$	$3\cdot10^5$
$c^{(o)}$	0,90	0,75	0,70	0,65	0,65
$\hat{P}_N(R,L,c^{(o)})$	$1{,}31\cdot10^{-2}$	$6{,}29\cdot10^{-4}$	$1{,}71\cdot10^{-5}$	$2{,}45\cdot10^{-7}$	$1{,}47\cdot10^{-9}$
$\hat{V}_N(R,L,c^{(o)})$	$2{,}4\cdot10^{-3}$	$3{,}1\cdot10^{-5}$	$1{,}1\cdot10^{-7}$	$2{,}3\cdot10^{-10}$	$2{,}0\cdot10^{-14}$
$\hat{K}_N(R,L,c^{(o)})$	3,7	8,8	19,3	61,9	96,9
$\hat{W}_N(R,L,c^{(o)})$	5,5	20	155	1065	73543

ВИСНОВКИ

Для системи масового обслуговування з нескінченною кількістю обслуговуючих пристроїв і з груповим потоком вимог складної структури запропоновано метод прискореного моделювання стаціонарної ймовірності кількості вимог в системі. Цей метод дає можливість досліджувати системи, не орієнтуючись на пуасонівський характер вхідного потоку. Порівняно з методом Монте-Карло вдалося досягти суттєвого зменшення (в середньому на два порядки) дисперсії оцінки, а, отже, і часу моделювання. Отримані результати можуть бути ефективно використані для оцінки ймовірнісних характеристик телекомунікаційних мереж.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ross K.W.* Multiservice Loss Models for Broadband Telecommunication Networks. — London: Springer, 1995. — 288 p.
2. *Neuts M.F.* A Versatile Markovian Point Process // J. Appl. Probab. — 1979. — **16**. — P. 764–779.
3. *Lucantoni D.M.* New Results on the Single Server Queue with a Batch Markovian Arrival Process // Communications in Statistics: Stochastic Models. — 1991. — **7**, № 1. — P. 1–46.
4. *Lucantoni D.M.* The BMAP/G/1 Queue: A Tutorial // Models and Techniques for Performance Evaluation of Computer and Communication Systems / Eds. L. Donatiello, R. Nelson. — Berlin: Springer. — 1993. — P. 330–358.
5. *Baum D., Kalashnikov V.* Spatial Generalization of BMAPs with Finite Phase Space // J. Math. Sci. — 2001. — **105**, № 6. — P. 2504–2514.
6. *Baum D., Kalashnikov V.* Stochastic models for communication networks with moving customers // Inform. Processes. — 2001. — **1**, № 1. — P. 1–18.

7. *Баум Д., Коваленко И.Н.* Графовые модели коммуникации мобильных устройств в зонах доступа // Кибернетика и системный анализ. — 2003. — № 5. — С. 107–121.
8. *Hammersley J.M., Handscomb D.C.* Monte Carlo Methods. – London: Methuen, 1964. — 178 p.
9. *Mandjes M.* Fast Simulation of Blocking Probabilities in Loss Networks // Europ. J. Oper. Res. — 1997. — **101**. — P. 393–405.
10. *Sadowsky J.S., Bucklew J.A.* On Large Deviation Theory and Asymptotically Efficient Monte Carlo Estimation // IEEE Trans. Inform. Theory. —1990. — **36**. — P. 579–588.
11. *Sadowsky J.S.* On the Optimality and Stability of Exponential Twisting in Monte Carlo Estimation // IEEE Trans. Inform. Theory. — 1993. — **39**. — P. 119–128.
12. *Simonian A., Roberts J.W., Theberge F., Mazumdar R.* Asymptotic Estimates for Blocking Probabilities in a Large Multi-rate Loss Network // Adv. Appl. Probab. — 1997. — **29**. — P. 806–829.
13. *Lassila P.E., Virtamo J.T.* Efficient Importance Sampling for Monte Carlo Simulation of Loss Systems // Proc. of the ITC-16, Teletraffic Engineering in a Competitive World. — Edinburgh: Elsevier. — 1999. — P. 787–796.
14. *Kovalenko I.N., Atkinson J.B., Mikhalevich K.V.* Three Cases of Light-traffic Insensitivity of the Loss Probability in a $GI/G/m/0$ Loss System to the Shape of the Service Time Distribution // Queueing Systems. — 2003. — **45**. — P. 245–271.
15. *Шумская А.А.* Оценка стационарной вероятности потери в системе массового обслуживания с рекуррентными потоками требований // Кибернетика и системный анализ. — 2004. — № 2. — С. 133–145.
16. *Коваленко И.Н.* К расчету характеристик высоконадежных систем аналитико-статистическим методом // Электрон. моделирование. — 1980. —**2**, № 4. — С. 5–8.
17. *Завадская Л.А.* Об одном подходе к ускорению моделирования систем с резервированием // Электрон. моделирование. — 1984. — **6**, № 6. — С. 57–60.
18. *Glynn P.W., Iglehart D.L.* Importance Sampling for Stochastic Simulations // Manag. Science. — 1989. — **35**. — P. 1367–1392.
19. *Шпак В.Д.* Аналитико-статистические оценки нестационарных характеристик надежности и эффективности полумарковских систем // Кибернетика. – 1991. — № 3. — С. 103–107.
20. *Asmussen S., Rubinstein R.J., Wang C.L.* Regenerative Rare Events Simulation via Likelihood Ratios // J. Appl. Probab. — 1994. — **31**. – P. 797–815.
21. *Glasserman P., Liu T.* Rare-event Simulation for Multistage Production-inventory Systems // Manag. Science. – 1996. — **42**, № 9. — P. 1292-1307.
22. *Kovalenko I.N., Kuznetsov N.Yu., Pegg Ph.A.* Mathematical Theory of Reliability of Time Dependent Systems with Practical Applications. — Chichester: Wiley, 1997. — 303 p.
23. *Кузнецов Н.Ю.* Ускоренное моделирование вероятности отказа системы, состоящей из элементов существенно различной надежности // Кибернетика и системный анализ. — 1999. — № 6. —С. 48–58.
24. *Juneja S., Shahabuddin P.* Fast Simulation of Markov Chains with Small Transition Probabilities // Manag. Science. — 2001. — **47**, № 4. — P. 547–562.

Надійшла 26.02.2004